

УДК 37.034

О.В. ВОЗНЮК
м. ЖИТОМИР

ОСОБИСТІСНО-ОРІЄНТОВАНИЙ ПІДХІД ДО ЕКОЛОГІЧНОГО ВИХОВАННЯ

Відповідно до гуманістичного, особистісно-орієнтованого підходу, характерного для сучасних досліджень актуальних аспектів екологічної освіти, екологічні проблеми людства пов'язуються не тільки з чинниками оточуючого середовища чи здоров'я людини, але й з проблемами людської особистості, її внутрішнього світу, її духовності. Тому питання екологічного виховання потрапляють у теоретичну та практичну площину не тільки психолого-педагогічних дисциплін та екології як науки, але й філософії, соціології, системного аналізу тощо.

Зараз все більше усвідомлюється те, що екологічне виховання має бути включеним у контекст формування особистості, а тому має орієнтуватися на комплексний підхід. Це потребує суттєвої зміни навчально-виховного процесу в освітніх закладах, розширення та поглиблення міжпредметних зв'язків, що передбачає ефективне використання навчально-виховних та дидактичних ресурсів всіх навчальних дисциплін.

Відповідно, важливим у екологічній освіті постає особистісно-орієнтована парадигма навчання та виховання. У Національній доктрині розвитку освіти перехід до особистісно-орієнтованого навчання визнається одним із актуальних напрямів удосконалення якості освіти. Сутність цього переходу полягає в людському вимірі, тобто у формуванні цілісного "образу" особистості.

Актуальність особистісно-орієнтованого підходу у екологічній освіті зумовлюється й тим, що серед провідних результатів досліджень у сфері екологічної освіти слід відзначити зумовленість екологічної освіти наявністю або відсутністю у певні періоди розвитку суспільства екологічного світогляду (В.Г.Кремень, В.С.Крисаченко, А.Б.Назаретян, Е.Б.Тейлор, М.І.Шкіль) як важливого аспекту особистості. Відповідно, як вважають відомі фахівці з екології та педагогіки, світогляд екологічного спрямування є вихідною позицією щодо реалізації екологічної освіти (К.Х.Каландаров, В.Хесле), тобто екологічна освіта в школі перебуває в прямій залежності від становлення етапів розвитку еколого-педагогічних світоглядних підходів та їх динаміки (К.О.Маца, ІА.П.Ясінська) [6].

Можна сказати, що особистість людини, як вища універсальна цінність, наріжне мірило, вихідна умова всіх інших цінностей людини і головний чинник її буття, є витоковою метою розвитку самої людини (І. Д. Бех, А. В. Петровський [1]).

Отже, завдання статті є аналіз екологічної освіти у площині особистісно-орієнтованої парадигми.

Особистісно-орієнтоване навчання – це певний континуум навчання, навчально-виховної діяльності, виховання, самовиховання, соціалізації; це єдність усіх процесів, що розвивають, соціалізують, формують, "створюють" особистість. Вирішення завдань гуманізації освіти в напрямку особистісно-орієнтованої моделі виховання вимагає розробки новітніх технологій, сучасних форм і методів педагогічної діяльності в напрямку створення умов для розкриття потреб, здібностей і можливостей кожної дитини.

Вивчення сучасної психолого-педагогічної літератури (І.Д.Бех, В.М.Доній, В.О.Сухомлинська та ін) дає підстави нам стверджувати, що особистісно зорієнтоване виховання певною мірою ґрунтується на методологічних принципах західної гуманістичної психології (самореалізація та самоцінності особистості, глибока повага та емпатія до неї, врахування її індивідуальності тощо). Особистісно зорієнтоване виховання передбачає як мету формування і розвитку в дитини особистісних цінностей, так і вміння педагога визначати такий стиль особистого спілкування з учнем, добирати з методів, форм, прийомів виховання такі, які з найбільшою ефективністю сприятимуть розкриттю її потенційних можливостей, нейтралізації негативних тенденцій її розвитку, що сприяє залучення до гуманістичних моральних цінностей та інтелектуальних надбань людства.

Особистісно орієнтована освіта спирається на фундаментальні дидактичні дослідження, присвячені особистісно розвивальним функціям навчання та виховання. У сьогоденні особистісно-орієнтована парадигма отримала значний розвиток (І.Д. Бех, В.М.Доній, Монахов В.М., Махмутов М.І., Машбиц Е.І., Подмазін С.І., О. В. Сухомлинська, Тализіна Н.Ф. та ін.), розробляється підхід до розуміння й організації особистісно-орієнтованого навчання, в основу якого покладено визнання індивідуальності, самобутності, самоцінності кожної людини, її розвитку не як "колективного суб'єкта", але, насамперед, як індивіда, наділеного своїм неповторним суб'єктивним досвідом.

Розглянемо головні аспекти сучасної екологічної освіти у площині особистісно-орієнтованої парадигми. Слід підкреслити, що особистісно-орієнтований напрям спрямований на досягнення екологічного ідеалу через реалізацію принципів екологічної освіти і гуманізації як доповнення один одного.

Екологічна освіта – це психолого-педагогічний процес впливу на людину, метою якого є формування теоретичного рівня екологічної свідомості, що в систематизованому вигляді відображає різноманітні сторони єдності світу, закономірності діалектичної єдності суспільства та природи, певних знань та практичних навичок раціонального природокористування. Специфіка такого виду освіти полягає в тому, що вона повинна базуватися на принципі "випереджаючого відображення". Тобто у свідомості людини має відбуватися постійна оцінка можливих наслідків втручання в природу як безпосередніх, так і майбутніх [5, с. 11–12], що впливає з особистісно-орієнтованої парадигми.

В особистісно-орієнтованому напрямі екологічної освіти можна визначити дві групи педагогічно

ефективних чинників: а) стимулювання, б) організації екологічної діяльності. До групи принципів стимулювання віднесено: 1) об'єктивно-доцільну інформованість забезпечення аналітичних дій в екосистемах; 2) ієрархію екологічних цінностей; 3) зв'язок екологічного змісту освіти з традиціями, мистецтвом, народознавством; 4) формування емоційного притягання через причетність до Батьківщини. Група чинників впливу на організацію екологічної діяльності об'єднала: формування екологічної свідомості й екологічної особистості; екологічну рефлексію; 3) конструювання гуманістичної норми екологічної діяльності людини; 4) домінування екологічних цінностей і цілей; 5) забезпечення самовідродження й саморозвитку; б) пріоритетність поля людини [6, с. 24].

Особистісно-орієнтований підхід до екологічної освіти спрямовується на формування екологічної особистості, яка характеризується екологічною компетентністю, формування якої деякі дослідники вважають головною метою і результатом екологічної освіти учнів загальноосвітніх [6]. При цьому екологічна компетентність розуміється як така, що об'єднує нормативний, когнітивний, емоційно-мотиваційний і практичний компоненти та забезпечує здатність виокремлювати, розуміти, оцінювати сучасні екологічні процеси, спрямовані на забезпечення екологічної рівноваги та раціонального природокористування.

При визначенні змісту екологічної освіти, спираючись на теорію діяльності людини, виокремлюють три основні групи проблем у взаємодії суспільства і природи: екологічну, культурно-соціальну й економічну. Виділяються також чотири основні компоненти змісту екологічної освіти: 1) система знань про природу, суспільство, принципи природокористування, про результати взаємодії суспільства і природи, шляхи оптимізації цієї взаємодії; 2) система загальних інтелектуальних і практичних навичок і вмінь природоохоронного характеру; 3) досвід творчої діяльності у вивченні та практичній участі в охороні природного оточення; 4) система норм, які виявляються в оцінювально-емоційному ставленні до природного середовища. Педагогічними умовами реалізації екологічної освіти є організація певної емоційно-вольової діяльності учнів у виборі моральних установок, які відповідають суспільним цілям. Розроблені та обґрунтовані специфічні принципи екологічної освіти, такі як єдність пізнання, переживання, дії, принцип прогностичності; взаємозв'язку глобального, національного і локального рівнів екологічних проблем; міждисциплінарності; цілеспрямованості спілкування з навколишнім середовищем [5, с. 13–14].

В основу розробки стандарту змісту шкільної екологічної освіти (СЗШЕО) покладено такі принципи: Всезагальності, неперервності та наступності (забезпечує охоплення екологічною освітою та вихованням у всіх верств населення через єдність ланок освіти України); Системності та цілісності (відображає цілісність навколишнього середовища і забезпечує формування у школярів розуміння єдності довкілля, взаємообумовленості його процесів, нерозривного зв'язку людини й природи); Міждисциплінарності (обумовлюється характером сучасної екології як синтетичної науки та сфери практичної діяльності людини; реалізується в практиці освітньо-виховного процесу за допомогою міждисциплінарного підходу); Особистісної орієнтованості (екологічне виховання набуває особистісної орієнтованості за таких умов: відповідність педагогічного впливу психологічному механізму формування цінностей особистості; забезпечення впливу змісту і технологій не лише на когнітивну, а й на емоційно-вольову, діяльнісну сфери особистості; диференціація виховного впливу з урахуванням вікових, типологічних та індивідуальних особливостей школярів); Єдності місцевого, регіонального й глобального підходів (який забезпечує ознайомлення з проблемами навколишнього середовища різного рівня і практичну участь у вирішенні екологічних проблем найближчого оточення: "думай глобально, дій – локально") [4, с. 16–17].

Як бачимо, екологічна освіта в цілому спирається на особистісно-орієнтовану парадигму, що відображено у СЗШЕО, який базується на принципах, визначених Державною національною програмою "Освіта" ("Україна XXI століття"), проектом Концепції 12-річної школи та Концепції неперервної екологічної освіти і виховання в Україні та відповідає прийнятій в Україні політики наближення стандартів та норм національного законодавства й практичної діяльності у гуманітарній сфері (Закон України про визнання Статуту Європи, 1995, постанова уряду № 244, 1997)

Можна виділити шість наскрізних змістових ліній СЗШЕО: 1. Екологія як наука. 2. Цілісність природи. 3. Взаємозв'язок людства і природи. 4. Сучасна екологічна криза. 5. Шляхи вирішення екологічних проблем. 6. Екологічна культура. У змісті сучасних шкільних предметів найповніше розкриті перші дві змістові лінії. Дещо менше – третя лінія (взаємозв'язок людства і природи), ще менше – четверта (сучасна екологічна криза) і п'ята (шляхи вирішення екологічних проблем).

Таким чином, особистісно-орієнтований підхід (пов'язаний з третьою, четвертою та п'ятою лініями) тільки починає утверджуватися в системі екологічної освіти. Цей підхід виявляється актуальним і потребує подальшого теоретичного осмислення та практичної реалізації.

Слід зауважити, що у розглянуті наскрізні лінії у СЗШЕО розвиваються і наповнюються відповідно до вікових особливостей учнів. Особистісно-орієнтований підхід виявляється найбільш актуальним у ланці старшої школи, оскільки в учнів старшої школи формується цілісний світогляд, життєва позиція, професійний вибір; це період громадянського становлення особистості. Тому СЗШЕО для старшої школи передбачено: оволодіння системою наукових екологічних знань; забезпечення усвідомлення універсального значення природи в системі загальнолюдських цінностей; розвиток громадянської активності, умінь приймати відповідальні рішення щодо навколишнього середовища [4, с. 17–18].

Реалізація особистісно-орієнтованого спрямування освітнього процесу, гуманістичної, культуротворчої, світоглядної функції, закладеної у СЗШЕО, вимагає запровадження до інваріантної частини Базового плану узагальнюючих курсів екологічного змісту у завершувальних класах основного і старшого ступенів школи. Це відповідає інтегрованому підходу до розгортання змісту екологічної освіти. Узагальнювальні навчальні курси, які в цілому спираються на особистісно-орієнтовану парадигму, мають не тільки забезпечувати систематизацію, узагальнення, уточнення певних знань і вмінь, а й характеризуватися практичною спрямованістю, задовольняти і розвивати широкий спектр естетичних, пізнавальних, комунікативних та інших духовних потреб особистості [4, с. 18].

Утвердження особистісно-орієнтованої парадигми у системі екологічного виховання пов'язується з процесом становлення особистості, її самореалізації, який реалізується у площині самосвідомості,

результатом якої є “Я-концепція” особистості. “Я-концепція” – це динамічна система уявлень людини про себе, яка включає усвідомлення своїх фізичних, інтелектуальних та інших особливостей; самооцінку та суб'єктивне сприймання зовнішніх факторів, які впливають на особистість. Усвідомлення свого “Я”, своєї позиції у ставленні до оточуючого світу, прагнення до самореалізації ведуть до розвитку екологічної відповідальності як можливості відповідати за себе та своє соціоприродне оточення [2, с., 54-59].

Процес самореалізації реалізується завдяки особистісній позиції людини, яка розглядається психологами (В. І. Войтко, А. В. Петровський, М. Г. Ярошевський) як система ставлень людини до оточуючого світу, до самої себе та інших людей. Особистісна позиція відображає рівень особистісної культури й систему ціннісних орієнтацій (Л. І. Божович, О. Л. Кононко, А. В. Петровський, С. Л. Рубінштейн) та характеризує, як на практиці людина поєднує переконання та вчинки, контролює свою поведінку. Відповідно, екологічна позиція постає складовою екологічної культури особистості й є одним із показників сформованості екологічної відповідальності [3].

Позиція особистості виявляє певну динаміку протягом життя людини, і саме підлітковий вік постає одним із найважливіших етапів у процесі становлення особистісної позиції, оскільки він характеризується високою готовністю відповідних структур людини до формування психологічних установок, кристалізації поглядів та ціннісних орієнтацій (К. О. Абульханова-Славська, Л. І. Божович, Г. С. Костюк, А. В. Петровський).

Тут можна говорити про такі критерії сформованості активної екологічної позиції підлітків, що певною мірою виявляє розвиток екологічної відповідальності, як спрямованість (еко- чи антропоцентрична), адекватність (відображає співвідношення реального і декларованого у взаємодії з природою), активність (самостійність, ініціативність, добровільність участі у екологічній діяльності). Лабезна О.М. вважає, що критеріями сформованості активної екологічної позиції особистості є активність (вказує на здатність особистості об'єктивувати та змінювати своє ставлення до природи, впливати на інших людей згідно ексцентричних поглядів, виявляти ініціативність, творчу діяльність, соціальну, моральну, екологічну відповідальність, бути здатними до самовизначення у виборі альтернатив змісту спілкування з природою), спрямованість (відповідальне, дбайливе, бережне ставлення до природи, що впливає з цінностей екологічного характеру) та адекватність (характеризує виявлення ціннісного ставлення до природи і визначається співвідношенням реального і декларативного у ставленні до природи) [3].

Отже, сформованість активної екологічної позиції передбачає певний рівень усвідомлення інформації екологічного спрямування, виявлення ціннісно-світоглядного ставлення до довкілля, оволодіння уміннями конструктивної, гармонійної взаємодії з природою. Гармонійна ж взаємодія з природою передбачає розвиток всіх аспектів людської особистості.

Література:

1. Бех І.Д. Особистісно зорієнтоване виховання: Науково-методичний посібник. – К., 1998. – 204 с.
2. Боришевський М. Й. Розвиток саморегуляції поведінки школярів: Дис... док. психол. наук. – К., 1999. – 405 с.
3. Лабезна О.М. Формування активної екологічної позиції підлітків: Автореф. дис... канд. пед. наук. – К., 2004. – 20 с.
4. Пустовіт Г.П. Екологічна освіта учнів у позашкільних закладах: стан та перспективи // Екологічна освіта і виховання: досвід та перспективи. – Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції. – Київ: Центр екологічної освіти та інформації, 2001. – С. 32–38. Лебідь С. Г. Формування екологічної культури учнів 7–11 класів у процесі вивчення курсу екології: Автореф. дис... канд. пед. наук: 13.00.07 / Інститут проблем виховання АПН України. – К., 2001. – 20 с.
5. Толстоухов А.В. Маємо бути готовими до екологічного виклику майбутнього // Екологічна освіта і виховання: досвід та перспективи. – Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції. – Київ: Центр екологічної освіти та інформації, 2001. – С. 8–15.
6. Шмалей С.В. Система екологічної освіти в загальноосвітній школі в процесі вивчення предметів природничо-наукового циклу: Автореф... дис... док. пед. наук. – К., 2005. – 44 с.